

Debatanmeldelser

Leonora Christinas franske selvbibliografi

- | MARITA AKHØJ NIELSEN & LENE SCHØSLER (udg.): *Leonora Christinas franske selvbibliografi. Diplomatisk udgave og dansk oversættelse. Ikonografi ved Thomas Lyngby*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag, Odense 2021, 315 s., 400 kr.
- | MARITA AKHØJ NIELSEN & LENE SCHØSLER (udg.), illustreret af Allan van Hansen: *En kongedatters liv. Leonora Christinas franske selvbibliografi på moderne dansk*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag, Odense 2021, 183 s., 150 kr.

I 2021 er det 400 år siden Leonora Christina blev født som barn af Christian IV og hans hustru til venstre hånd Kirsten Munk. Christian IV havde på det tidspunkt allerede gjort sin pligt, eller også var det hans dronning Anna Cathrine af Brandenburg, der havde gjort sin pligt og født seks børn, hvoraf tre drengebørn havde overlevet den farlige tidligste barndom: Christian (den udvalgte prins), Frederik (3.) og Ulrik. Hun var død i 1612, og efter at have haft et par borgerligt fødte elskerinder var Christian IV brændt varm på den 17-årige danske adelskvinde Kirsten Munk. På årets sidste dag i 1615 giftede han sig med hende til venstre hånd, dvs. lovformeligt, men uden at hun blev dronning, og uden at eventuelle børn fik dynastiske rettigheder på linje med hans børn med dronning Anna Cathrine. Resten er som bekendt historie: Ægteskabet med Kirsten Munk var først idel lykke og blev velsignet med en serie „smukke børn“, mest piger, som indgik i kongens politiske spil. Han giftede dem nemlig bort til de danske adelsmænd, han havde udset sig som politiske støtter i det stadig mere konfliktyldte samspil med rigsrådet. Siden gik ægteskabet itu, hvilket også belastede forholdet til rigsrådet og svigersønnerne, som i øvrigt langt fra viste sig at være den samling lydige marionetter, Christian IV havde tænkt sig.

Den i denne sammenhæng centrale figur er selvfølgelig Leonora Christinas mand Corfitz Ulfeldt (1606-64), som steg til tops som rigs-

hofmester (1643), men efter Christian 4.s død i 1648 ragede alvorligt uklar med Frederik 3. og dronning Sophie Amalie og – for at gøre en lang historie kort – endte som landsforræder og døde i landflygtighed i 1664. I mellemtiden var hans hustru Leonora Christina i sommeren 1663 blevet kidnappet i England og ført til København, hvor hun blev forhørt, men aldrig dømt. Hun var indsat i statsfængslet Blåtårn på Københavns Slot i næsten 22 år, indtil hun efter dronning Sophie Amalies død i 1685 blev sluppet ud til 13 år som pensionist på Maribo Kloster.

Det var selvfølgelig meningen, at Leonora Christina skulle rådne op i fængslet, men hun tog fusen på dem allesammen og overlevede og mere til: I fængslet fortsatte hun den litterære produktion, hun tidligere var begyndt på, og skrev bl.a. to selvbiografiske skrifter. Det ene er *Jammers Minde*, der skildrer opholdet i Blåtårn og er påbegyndt i 1673, men bearbejdet og suppleret næsten helt frem til hendes død i 1698. Dette værk blev udgivet første gang i 1869 og opnåede hurtigt kanonisk status, senest bekræftet ved optagelse i den officielle kulturkanon i 2006. Det andet værk er den såkaldte *Franske selvbiografi*, som Leonora Christina forfattede i foråret 1673 (dateret 1. maj 1673 kl. 11 om aftenen), og som i forskellige versioner (afskrifter, let forkortet latinsk oversættelse, fransk sammendrag) har præget den historiske opfattelse af Leonora Christina fra begyndelsen. Hvad vi ved om hendes barndom og ungdom, men også om hendes og Ulfeldts fængsel på Hammershus og deres dramatiske flugtforsøg i 1661, har vi i høj grad fra denne tekst.

Den *Franske selvbiografi* blev i 1871 første gang udgivet af universitetsbibliotekar S. Birket Smith efter en afskrift i Det Kongelige Bibliotek,¹ og i 1949 kom en delvis dansk oversættelse i arkaiserende stil ved historikeren C.O. Bøggild-Andersen i en udgave af Leonora Christinas selvbiografiske tekster ved ham og filologen Johs. Brøndum-Nielsen.² Få år senere, i 1952, skete det fantastiske, at Leonora Christinas egenhændige manuskript dukkede op i biblioteket på gymnasiet Christianum i Altona, og efter en omvej ad den dansk bogsamler Henry Hellsen kom det til Det Kongelige Bibliotek i 1958. Samme år udkom en faksimileudgave af håndskriftet med C.O. Bøggild-Andersens arkaiserende oversættelse, denne gang dog hele teksten. Samme oversæt-

¹ S. Birket Smith: „Leonora Christina (Ulfeldt)s Selvbiografi. Udgivet efter et Håndskrift i det store kgl. Bibliothek“, *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie*, 2. rk., I (1871-72), s. 129-231.

² Leonora Christina: *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*, udg. Johs. Brøndum-Nielsen & C.O. Bøggild-Andersen, Kbh. 1949, s. 1-50, 297-342 (der kom en „anden omarbejdede udgave“ i 1960, og denne gang omfattede oversættelsen af den franske selvbiografi hele teksten: s. 1-48, 251-285).

telse udkom i 1960 i andenudgaven af hendes selvbiografiske skrifter og igen i 1991 i let revideret form ved forfatteren Bodil Wamberg (jf. *Franske selvbiografi*, s. 18-22, 96-97).

Som man ser af denne noget slyngede udgivelsehistorie, har der i snart 70 år manglet en ordentlig tekstudgave af den *Franske selvbiografi*, og det samme gælder en pålidelig oversættelse til moderne dansk. Begge behov opfyldes af Marita Akhøj Nielsen og Lene Schøslers dobbeltudgave af den *Franske selvbiografi*, der ikke kun omfatter en diplomatarisk udgave af den franske tekst med indledning, oversættelse, kommentar og et ikonografisk afsnit om portrætterne af hende ved Thomas Lyngby, men også en „folkeudgave“ af oversættelsen alene beriget med et efterord om Leonora Christinas liv og værk og illustrationer ved Allan van Hansen. Når folkeudgaven i det følgende vil blive inddraget i bedømmelsen, skyldes det, at den diplomatariske udgave, måske af pladshensyn, ikke indeholder nogen egentlig indledning om Leonora Christinas liv. Den må man læse i folkeudgaven. I det følgende skal først den diplomatariske tekstudgave behandles og til sidst folkeudgaven.

Den diplomatariske udgave: indledningen

Ved vurderingen af en tekstudgave kommer det an på to ting: selve teksten og de udenværker (paratekster), der skal lette benyttelsen. I dette tilfælde er tekstgrundlaget meget enkelt og består i et let læseligt egenhændigt manuskript, der oven i købet er digitalt tilgængeligt på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside. Efter stikprøver at dømme er det gengivet med al ønskelig omhu. Udgaven er nemlig diplomatarisk, dvs. gengiver håndskriftet bogstav for bogstav, linje for linje og side for side med nøjagtig angivelse af alle rettelser og tilføjelser i det tekstkritiske apparat. Originalens ordadskillelser og tegnsætning er respekteret, og evt. fejlskrivninger er angivet i apparatet. Tekstkritisk er der altså valgt maksimal autenticitet og gennemskuelse, også selv om det gør den franske tekst lidt vanskeligere at læse og udløser en del pladsspild nederst på siderne.

Men hvad med udenværkerne? Når man mht. teksten selv har stillet sig på den diplomatariske udgaves puristiske standpunkt, er det jo gennem alt det øvrige, man som udgiver i større eller mindre grad kan servicere læserne. I dette tilfælde falder udenværkerne i tre grupper: Indledning, oversættelse og kommentar.

Indledningen er delt i to, idet Marita Akhøj Nielsen har skildret håndskriftet selv, dets historie og dets virkningshistorie. Der er tale om en fyldig og fyldestgørende redegørelse for den forskning, der har knyttet sig til den *Franske selvbiografi*, og som i øvrigt rummer sin portion uløste gåder, f.eks. om det egenhændige originalhåndskrift, der på

et tidspunkt efter 1731, men før 1780'erne må være forsvundet fra Det Kongelige Bibliotek og endte før 1828 i biblioteket på gymnasiet Christianum i Altona. Centrale aktstykker gengives på originalsprogene og i oversættelse, hvilket er særdeles praktisk.

Denne anmelder er i indledningen kun faldet over få petitesse, der kunne være anderledes. En af dem er oversættelsen af en latinsk bisætning i den omtale af selvbiografien fra 1721, vi skylder historikeren Andreas Hojer. Han skriver bl.a., at den *Franske selvbiografi* er interessant, fordi den hævder, at Leonora Christina var helt uvidende om den såkaldte Malmø-sammensværgelse (et mislykket dansk forsøg på at bemægtige sig Malmø under den 2. Karl Gustav-krig 1658-60). Til dette bemærker Hojer: „quod aliunde etiam probabile factum est, vtut Pufendorfio aliter fuerit persuasum“ (*Franske selvbiografi*, s. 14). Dette oversættes med: „det er også fra anden side blevet sandsynliggjort, ligesom Pufendorf ad anden vej var overbevist om det“. Det kan imidlertid ikke være rigtigt, for „aliter persuasum“ betyder at „være af en anden opfattelse“. Hojer mener altså, at Leonora Christina har ret, og at det kan sandsynliggøres ad anden vej, selv om den store historiker Pufendorf siger det modsatte. Hvis man slår efter hos Pufendorf, hvilket kun kan være i hans store *Karl 10. Gustavs historie*, nævnes Leonora Christina ganske vist ikke, men Ulfeldt skildres som en vankelmødig opportunist, der røbede de svenske planer om stormen på København 11. februar 1659 og var med i Malmø-sammensværgelsen, men simulerede syg, da den blev opdaget og ved sin flugt til København i sommeren 1660 beviste sin dårlige samvittighed.³ Det mest nærliggende er derfor at antage, at Pufendorf såvel som Hojer mente, at ægtefællerne i dette som i alt andet var pot og pande, og Hojers ord må derfor oversættes f.eks. som: „skønt Pufendorf var overbevist om det modsatte“.

Den anden petitesse omhandler den *Franske selvbiografis* virkningshistorie, hvor Akhøj Nielsen (*Franske selvbiografi*, s. 93) måske har stilet lidt for meget på, at den højt ansete historiker C.O. Bøggild-Andersen havde fået det hele med, da han i den ovennævnte udgave af Leonora Christinas selvbiografiske skrifter fra 1949 redegjorde for håndskrifter og virkningshistorie.⁴ Sagen er nemlig, at der fra begyndelsen af 1700-tallet eksisterer en forkortet fransk bearbejdelse af den *Franske selvbiografi*, som Akhøj Nielsen på grundlag af Bøggild-Andersen hævder foreligger i to afskrifter, hvoraf den ene er kilden til fem tillæg til den tyske udgave af *Jammers Minde* fra 1871. Slår man efter hos Bøggild-Andersen, finder man ud af, at dette håndskrift stammer

³ Samuel Pufendorf: *De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis commentariorum libri septem*, Nürnberg 1696, s. 517, 563.

⁴ Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen, s. 297-306.

fra Ulfeldt-familiens østrigske efterkommere og i 1949 befandt sig i museumsinspektør Otto Andrup's eje.⁵ Om det andet håndskrift, oplyser Bøggild-Andersen, at det ligger i Statsbiblioteket i Aarhus (Håndskriftsamlingen nr. 44).

Her kan det supplerende oplyses, at håndskriftet i Otto Andrup's eje efter hans død i 1953 af enken Zelia N. Andrup blev solgt til Det Kongelige Bibliotek for den relativt beskedne sum af 500 kr. (i nutidspenge ca. 7.500).⁶ Det befinder sig nu i bibliotekets håndskriftsamling under signatur NKS 3884 kvart og er meget smukt indbundet i purpurfarvet velour.

Håndskriftet i Statsbibliotekets håndskriftsamling befinder sig stadig dér som nr. 44, men der eksisterer desuden et tredje manuskript, som hverken Bøggild-Andersen eller den senere forskning har bemærket.⁷ Det ligger i Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling som NKS 1108 oktav, og accessionsnummeret 1956/137 indikerer, at det er indgået i samlingerne kun to år efter det førnævnte håndskrift fra Andrup.⁸ Af en indklæbet seddel i håndskriftet fremgår, at det stammer fra rabbiner David Simonsens omfattende håndskriftsamling, der i 1932 indgik i Det Kongelige Bibliotek, men åbenbart ikke blev fuldstændig registreret lige med det samme.

Mens Akhøj Nielsens del af indledningen i det væsentlige leverer en praktisk og pålidelig opsummering af den eksisterende forskning, så forholder det sig anderledes med romanisten Lene Schøslers afsnit om Leonora Christinas sprog, der har præg af afhandling mere end af indledning. Der er nemlig tale om en grundig analyse af Leonora Christinas fransk på „variationslingvistisk“ grundlag, der behandler morfologi, syntaks, ordforråd, udtale, variation, stil og meget mere på grundlag af en omfattende sproghistorisk viden og med stadig reference til samtidige grammatikker og relevante tekster, deriblandt også franske adelskvinders håndskrevne breve. På dette felt har den tidligere forskning i skikkelse af Birket Smith og Bøggild-Andersen (og i de-

⁵ Om håndskriftets vej til Østrig og tilbage igen se Holger Hjelholt: „Om originalmanuskriptet til Leonora Christinas franske selvbiografi“, *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., IV (1953-56), s. 367-375, her s. 369-370.

⁶ Venligt oplyst af Thomas Hvid Kromann (Det Kongelige Bibliotek) i en mail 28.10.2021: „Købt af fru Zelia N. Andrup“. Købspris: 500 kr. Dato: 1.11.1954.“ Datoen er næppe købsdatoen, men snarere registreringsdatoen.

⁷ Heller ikke Helene Peterbauer: *The Princess in the Tower Revisited. Four Centuries of Constructing Leonora Christina through Fact and Fiction*, Kbh. 2020, s. 404-405. Jf. i øvrigt min kommende anmeldelse af dette værk i *Danske Studier*, 2021.

⁸ Om denne accession har Thomas Hvid Kromann venligt oplyst: „Af D. Simonsens bogsamling“. Dato: 5.9.1956.“

res fodspor Bodil Wamberg) hævdede, at Leonora Christinas fransk var fejlfuldt, kejtet og fuld af danismer. Schøsler når uimodsigeligt til det modsatte resultat: Leonora Christina talte og skrev glimrende fransk, ikke fejlfrit, men på et for en udlænding rigtig godt niveau målt på alle parametre undtagen det drilske aspekt. Det er fuldt forståeligt, at samtiden berømmede hendes sprogkundskaber.

Kun på ét, underordnet punkt føler nærværende anmelder trang til lidt modsigelse, og det er, hvor Schøsler karakteriserer Birket Smith, Bøggild-Andersen og Wambergs vurdering af Leonora Christinas fransk som helt anakronistisk og bygget på moderne fransk retstavning og grammatik i stedet for samtidens sprogbrug (*Franske selvbiografier*, s. 33). Det kan måske være tilfældet for Wambergs vedkommende, men Birket Smith og Bøggild-Andersens sammenligningsgrundlag var nok snarere trykte franske bøger fra midten af 1600-tallet, hvor normen er langt mere regelmæssig end i Leonora Christinas fransk, især hvad angår stavemåde og de såkaldte segmenteringsfejl (f.eks. *lamour = l'amour, c'est éfigie = cette effigie*), som er så iøjnefaldende for enhver moderne udlænding, der i høj grad har lært sit fransk gennem læsning af litteratur. Leonora Christina derimod lærte, som Schøsler med rette fremhæver, i høj grad fransk gennem øret og gennem håndskrevne breve, hvor normen var anderledes løs. Schøsler har derfor ubetinget ret i sin karakteristik af hende, men gør nok de to gamle historikere delvis uret: Deres sproglige horisont var næppe anakronistisk i snæver forstand, da den vel byggede på samtidige *trykte* tekster, men den var af samme grund ensidig og et dårligt udgangspunkt for en vurdering af Leonora Christinas fransk.

Den diplomatariske udgave: tekstudgaven

Selve tekstudgaven er meget praktisk disponeret med den franske tekst med linjetæller og tekstkritisk apparat på venstresiderne, den danske oversættelse med forklarende noter på højresiderne. Mht. sidenummereringen er der valgt et originalt, men nok lidt upraktisk system, idet indledningens godt 150 sider er fortløbende nummereret med arabertal. Herefter følger selve tekstudgaven, der har separat sidetælling også med arabertal og den ekstra finesse, at den franske og den danske tekst har det samme sidetal fra 1 til 70, blot med den forskel, at oversættelsens sidetal står i kantet parentes (altså: s. 1 = fransk tekst, s. [1] = oversættelse). Fordelen er selvfølgelig, at en henvisning til udgavens sidetal svarer nøje til originalmanuskriptets sidetal, og at man kan henvise separat til den franske original og oversættelsen, men der skal ikke megen uopmærksomhed hos benytteren til, før man henviser forkert eller misforståeligt.

Om oversættelsen til dansk må man i almindelighed sige, at den er

dækkende, livlig, flydende og diskret justeret, så den danske læser ikke forvirres unødigt af Leonora Christinas indforståede stil eller tidstypiske stilistiske særheder som f.eks. hyppige skift i tempus. Rigtig mange gange er der fundet glimrende mundrette danske udtryk, så oversættelsen får den samme lethed i stilen som originalen. Ikke overraskende er oversættelsen også på en række punkter bedre og mere korrekt end Bøggild-Andersens.

Enkelte steder er det dog, som om en vis distance til den historiske virkelighed bag teksten gør sig gældende. Der er f.eks. historien om Christian Bielke, som på en rejse til Rusland med Leonora Christinas lillebror Valdemar Christian ikke alene opførte sig respektløst over for Valdemar Christian, „mais luy disoit librement ces **sentiments**, sur des choses qui ne luy touchoient pas“ (*Franske selvbiografi*, tekstudgaven, s. 14-15, min fremhævning). Det oversættes med „men han fortalte ham også frit om sine **følelser** om ting, der ikke vedkom ham“. Det er selvfølgelig rigtigt, at „sentiments“ på fransk kan betyde „følelser“, men dengang som nu kan det også betyde „**meninger**“, og det er unægtelig mere nærliggende, at Bielke har irriteret Valdemar Christian med at udbrede sig om ting, der ikke ragede ham en høstblomst, end at han har talt frit om sine følelser.

Et andet sted er en episode fra 1651, hvor Leonora Christina med hele familien var flygtet til Nederlandene, hvorfra hun og Ulfeldt drog til Sverige for at søge beskyttelse hos dronning Christina. På denne rejse var Leonora Christina forklædt som mand, og i en kro i Danzig blev en ung 16-årig pige så betaget af den unge mand (Leonora Christina), at „la saute au col, apres des petites **caresses**, à les quelles notre femme correspondoit et ce jouët avec cette fille“ (*Franske selvbiografi*, tekstudgaven, s. 20, min fremhævning). Det oversættes med, at pigen „sprang hende om halsen efter nogle små **kærtegn**, som vor heltinde gengældte, og hun morede sig med pigen“. Atter må man sige, at „caresses“ ganske rigtigt kan betyde kærtegn, men både på fransk og på den tids dansk blev ordet meget hyppigt anvendt i overført betydning, nemlig om **indsmigrende snak**. Det er ganske givet det, der her menes, da det vel alle dage er den konventionelle rækkefølge, at man taler sammen, før man rører ved hinanden. Og det er jo det, Leonora Christina siger, blot i en sætning, hvor det kronologisk sidste nævnes først: Pigen (luderen) lægger op til den „unge mand“ med søde ord, Leonora Christina besvarer dem, idet hun pjatter med hende, og så pludselig kaster pigen armene om halsen på hende.

Et tredje sted er i forbindelse med Leonora Christinas kidnapning i Dover i juli 1663. Fire bevæbnede mænd dukkede pludselig op, en af dem satte en pistol for brystet på hende, og spørgsmålet var, om der skulle gøres modstand. Hun besluttede at lade sig tage til fange „sans

se remuer puis qu'elle n'avoit rien pour quoy craindre, on la pouuoit aller sur la vie parce que son Filz avoit vengé l'affront fait à ces parents“ (*Franske selvbiografi*, tekstudgaven, s. 53). Dette oversættes med, at hun besluttede at „forholde sig roligt, fordi hun ikke havde noget at frygte. Man kunne [jo bare] straffe hende på livet, fordi hendes søn havde hævnnet den krænkelse, der var begået imod hans forældre“. Den hævnede krænkelse sigter til, at Leonora Christina og Corfitz Ulfeldts ældste søn Christian Ulfeldt i november 1662 på åben gade i Brügge havde likvideret generalmajor Adolph Fuchs, der havde chikaneret Ulfeldt-parret under deres fængselsophold på Hammershus i 1660-61. Oversættelsen giver imidlertid grundlæggende ikke mening, selv om der er gjort forsøg på det med det indskudte „[jo bare]“: Hvordan kunne hun beslutte *ikke* at sætte til modværge med henvisning til, at de jo bare kunne straffe hende på livet for sønnens gerning? En sådan frygt ville jo netop begrunde modstand! Meningen må være det modsatte: Eftersom det eneste, hun kunne anklages for, var sønnens mord på Fuchs, som hun var uskyldig i, da han havde begået det på eget initiativ, så var der ingen grund til at risikere livet ved at gøre modstand mod pistolbevæbnede mænd. Den underforståede pointe er selvfølgelig, at når det eneste, hun kunne forestille sig som grund til anholdelsen, var mordet på Fuchs, så beviser det, at hun var totalt uvidende om Ulfeldts påståede landsforræderi. Slår man efter i Birket Smiths udgave fra 1871, ser man, at han var opmærksom på problemet og løste det ved at indsætte et „ne“ („on [ne] la pouuoit aller sur la vie“), og det er også den løsning, Bøggild-Andersen valgte i sin oversættelse.⁹

Som nævnt er den danske oversættelse forsynet med realkommentarer, i høj grad personoplysninger, men også interne krydshenvisninger. Det er både nødvendigt og nyttigt, da teksten er ret indforstået. Derimod henvises der ikke til videnskabelig litteratur og kun ganske enkelte gange til *Jammers Minde*. Det betyder, at læseren får god hjælp til at forstå selve teksten, men ikke i nævneværdig grad ledes videre til andre kilder og den videnskabelige diskussion. Dette synes lige lovlig knapt afmålt. Sagen er jo, at Leonora Christina-litteraturen og kilderne til hendes liv er omfattende, men spredt og ikke altid lige tilgængeligt udgivet. *Jammers Minde* foreligger f.eks. i en hel række videnskabelige og populære udgaver og senest i en diplomatisk, tekstkritisk udgave fra 1998 ved Poul Lindegård-Hjorth & Marita Akhøj Nielsen,¹⁰ men denne seneste udgave har hverken en indholdsoversigt over *Jam-*

⁹ Birket Smith 1871-72, s. 200; Brøndum-Nielsen & Bøggild-Andersen 1949, s. 46-47.

¹⁰ Poul Lindegård Hjorth & Marita Akhøj Nielsen (udg.): *Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatisk udgave*, Kbh. 1998. Udgaven er i øvrigt udsolgt.

mers *Mindes* tekst, realkommentar eller navneregister. Den er kort sagt et fornemt stykke videnskab, men dødbesværlig at arbejde med, indtil det lovede bind to med kommentarer, registre etc. engang udkommer. Når man nu f.eks. til slut i den *Franske selvbiografi* (tekstudgaven, s. 69) læser, at Leonora Christina takker Gud for at have hjulpet hende til at overvinde al modgang, heriblandt åbenbart ikke mindst „magister Bueck, hvis dømmekraft jeg mener, De kender“, ja så var der måske mere end én læser, der ville være glad for at vide, at den øretæveindbydende præst er fyldigt omtalt i *Jammers Minde*, og at han optræder på den såkaldte „dødsliste“ med Leonora Christinas fjender, der alle kom ynkeligt af dage.¹¹ Men det er og forbliver selvsagt en smags- og skønsag, hvordan og hvor meget man skal servicere læseren.

Folkeudgaven: efterordet

Med risiko for at fremstå mavesur må der også knyttes nogle ord til folkeudgavens efterord, der under overskriften „Om Leonora Christina – kongedatter, grevinde, forfatter, myte“ giver et indholdsmættet rids af hendes liv og værk. Som sagt hører dette stof egentlig også hjemme i den diplomatariske udgave af den *Franske selvbiografi*, men står vel af pladshensyn kun i folkeudgaven. Af denne type oversigter bør man vente overblik og korrekt information. Overblikket fejler intet, men det er nødvendigt at gøre opmærksom på nogle unøjagtigheder, hvis fortsatte liv i forskningen hurtigst muligt må afbrydes.

Det er således ikke korrekt (*En kongedatters liv*, s. 122), at Christian 4. forviste Leonora Christinas mor Kirsten Munk, da han opdagede hendes forhold til rhingreve Otto Ludvig af Salm (1597-1634). Det var på eget initiativ og efter gentagne anmodninger, at hun den 16. januar 1630 forlod Frederiksborg og Christian IV for at drage til sin mor Ellen Marsvin på Fyn. På det tidspunkt var samlivet mellem dem for længst ophørt (Mortensaften 1628), og efter at hun hæmningsløst havde slået børnene, var det blevet hende forbudt at have med dem at gøre. Nogle måneder efter afrejsen fik hun tildelt herregårdene Boller og Rosenvold med besked på at blive dér, altså en slags husarrest, og i 1635 var hun i en periode fængslet på Stjernholm. Hun og Christian 4. så aldrig hinanden igen efter den dag i januar 1630, hvor han i øvrigt nægtede hende lejlighed til at sige ham pænt farvel. Det har alt sammen ikke været morsomt, men det ændrer ikke ved, at det var hende, der forlod ham.¹²

¹¹ Smst. s. 120, 145, 167, 169, 175, 180, 263 (dødslisten).

¹² Steffen Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, Kbh. 2006, s. 317, 320. Christian 4.s egen skildring (den tidligste blandt flere) i et brev af 27.12.1630: C.F. Bricka & J.A. Fridericia (udg.): *Kong Christian den fjerdes egen-*

Det er til gengæld rigtigt, at kongen i maj 1629 havde fundet sammen med Vibeke Kruse, en af Kirsten Munks tjenestepiger. Hun var dog ikke nogen adelsdame, som det hævdes (*En kongedatters liv*, s. 123), men sandsynligvis datter af Henrich Kruse, kongens husfoged i Steinburg og senere i Krempe i Holsten, og helt sikkert af borgerlig herkomst.¹³ Alene den horrible måde, hvorpå hun umiddelbart efter Christian 4.s død blev forvist fra slottet og chikaneret endog efter sin død kort efter, viser, at hun ikke var adelig.¹⁴

Det fremhæves med rette, at Leonora Christina gør en del ud af sit særlige forhold til Christian 4. (jf. *Franske selvbiografi*, tekstudgaven, s. 10-13), men det er ikke ganske korrekt, når det hævdes, at dette ikke bekræftes af andre kilder (*Franske selvbiografi*, s. 98; *En kongedatters liv*, s. 125). Man genfinder faktisk oplysningerne i Otto Sperling den ældres tyske selvbiografi (1673),¹⁵ i Otto Sperling den yngres latinske Leonora Christina-biografi (ca. 1690)¹⁶ og i en meget velinformeret fransk historisk roman om Ulfeldt (1678).¹⁷ Ja sågar i *Jammers minde*, hvor ordene lægges i munden på slotsfogeden som noget almindeligt kendt.¹⁸ Det er, som man ser, alle kilder fra miljøet omkring Leonora Christine eller fra hende selv, så i streng forstand kan man måske godt hævde, at oplysningerne ikke bekræftes andetstedsfra.

Det er heller ikke ganske korrekt, når det hævdes, at Ulfeldt-parrets ældste søn Christian dræbte forældrenes plageånd Fuchs i Brügge, „da de tilfældigt mødtes“ i 1662 (*En kongedatters liv*, s. 138). Christian Ulfeldt sad og drak med sine venner, da han fik besked om, at Fuchs var i byen. I løbet af de næste par timer organiserede og gennemførte han likvideringen med hjælp fra en tjener, hvorefter hans venner, der mødte ham på flugt fra mordet, hjalp ham væk uden at stille nærgående spørgsmål.¹⁹

Det er omvendt overdramatiserende at sige, at da Corfitz Ulfeldt

hændige Breve, II, Kbh. 1889-91 (genoptryk 1969), s. 312-313.

¹³ Sune Dalgård: *Lidt om Vibeke Kruse kong Christian 4.s sidste samlever*, Kbh. 2007, s. 13.

¹⁴ Steffen Heiberg: *Enhjørningen Corfitz Ulfeldt*, Kbh. 2003, 91.

¹⁵ S. Birket Smith (udg.): *Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602-73) oversat i Uddrag efter Originalhåndskriftet*, Kbh. 1885, s. 130.

¹⁶ GKS 2110 kvart, s. 321: „ita ut præ coeteris sororibus Regi Parenti suo charissima prorsus evaderet“

¹⁷ Michel Rousseau de la Valette: *Le Comte d'Ulfeld, Grand Maistre de Danemarck. Nouvelle historique*, I-II, Paris 1678, talen står bd. I, s. 55: „la Comtesse Eleonore, qu'il ayroit plus tendrement, qu'aucun des ses autres enfans“.

¹⁸ Lindegård-Hjorth & Akhøj Nielsen, s. 109.

¹⁹ Heiberg 2003, s. 215-216.

den 13. november 1663 blev henrettet in effigie, dvs. i form af en trædukke, så oplevede Leonora Christina „det hele fra sin fængselscelle uden at kunne se, hvad der foregik; man lod hende tro, at hendes mand virkelig blev henrettet“ (*En kongedatters liv*, s. 139-140). Det fremgår af *Jammers Minde*, at kun hendes tjenestepiges ondskabsfuldhed et øjeblik fik Leonora Christian til at tro, at Ulfeldt var blevet fanget og nu skulle placeres i rummet lige uden for hendes egen celle. Da tjenestepigen så, hvor forskrækket Leonora Christina blev, fortrød hun straks og tilføjede, at det ikke var Ulfeldt selv, men hans afbildning. Den blev senere samme dag af bødlen placeret i en celle på etagen nedenunder, hvorfra dukken næste dag blev ført ud og „henrettet“. Denne gang var det den usympatiske slotsfoged Joachim, der fulgte med ud af et vindue og råbende rapporterede om alt, hvad der foregik, og det endda i flere omgange, så Leonora fik det hele med.²⁰ Morsomt har det ikke været, men bortset fra nogle få chokerende sekunder til start var hun aldrig i tvivl om, hvad der virkelig foregik.

Billedsiden

Den diplomatariske udgave er forsynet med et afsnit om portrætter af Leonora Christina fra hendes samtid ved Thomas Lyngby, forskningschef på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg (*Franske selvbiografi*, s. 115-147). Det er en stofmættet gennemgang, der leverer præcis det, der er brug for, nemlig en opdateret oversigt, der drager fuld nytte af, at det jo netop er Frederiksborgmuseet, der sidder på det meste og det bedste billedmateriale. Oversigten er ekstra værdifuld, fordi museets samlinger ikke kun er rige, men løbende og i denne sammenhæng så sent som 1955 blev suppleret med relevante portrætter. Der er altså meget at holde styr på både mht. genstande og litteratur og dermed rige muligheder for at overse detaljer, hvis man ikke lige har det hele i huset, men her er vi i trygge hænder.

Den eneste malurt, anmelderen kan finde at dryppe i bægeret, er, at de grafiske portrætter har fået en så beskeden plads. Albert Haelweghs kobberstik fra Simon Paullis *Flora Danica* (1648), hvor Leonora Christina personificerer foråret, er placeret på side 2 som en slags frontispice, men er kun lige akkurat omtalt hos Lyngby (*Franske selvbiografi*, s. 119). Et andet stik er slet ikke nævnt, nemlig Simon de Pas' stik af ridderslaget den 5. oktober 1634 på Københavns Slot. På det store og detaljerede stik ser man Christian IV slå 12 danske adelsmænd, heriblandt Ulfeldt og to andre kommende svigersønner, til elefantridere. Stikket viser også to grupper tilskuere, hvoraf de fjerneste, men

²⁰ Lindegård-Hjorth & Akhøj Nielsen, s. 93-94. Jf. den *Franske selvbiografi*, tekstudgaven, s. 66, hvor dog Joachim fortæller hende direkte om det.

Fig. 1: Udsnit af kobberstik af Simon de Pas: Wahre und eigentliche Abbildung der Ceremonien, welcher der Durchleuchtigste, Grossmächtigste Kurst und Herr Herr Christian des Nahmens der Vierte ... etzliche von ihren wohlverdienten Adellspersonen zum Ritter und herrlichen Ehren-Stande... allergnädigst erhebet, sich zu gebrauchen pflagen (1635). Foto: Det Kongelige Bibliotek.

fornemst placerede er en gruppe af hoffets kvinder på et med stof prydet pulpitur (fig. 1). Den forreste og mest pragtfuldt klædte kvinde er blevet identificeret som prinsesse Magdalena Sibylla af Sachsen (1617-68), der blev gift med „den udvalgte prins“ Christian ved det såkaldte Store Bilager 1634, til hvis fejring ridderslaget jo blot var et lille bidrag. Men til venstre for prinsessen, nærmest placeret umiddelbart bag hende eller på hendes højre side, ser man en anden velklædt kvinde med en karakteristisk sort hat (fig. 1). I betragtning af hvor velkendt den sorte hat er som Leonora Christinas „signature accessory“ – den optræder på alle de malede portrætter forsynet med fjerbusk og perlekrans om pulden og er også omtalt i Madame de Mottevilles skildring af hendes og Ulfeldts besøg i Frankrig 1647²¹ – så er det nærliggende at tolke kvinden på Simon de Pas' stik som Leonora Christina. Måske vil nogen indvende, at hun da kun var 13 år gammel, men der til er at sige, at hun var stor af vækst, tidlig moden og ved det Store Bilager sammen med sin storesøster Sophie Elisabeth deltog i festlighederne, dansede og konverserede den franske ambassadør på fransk (*Franske selvbiografi*, s. 86-87). Dette er selvsagt en petitesse, og man kan også mene, at det slet ikke er Leonora Christina, der er afbildet på stikket, eller at det ikke er noget egentligt portræt.

Også folkeudgaven har en billedside, men af en ganske anden karakter. Den består af tegninger af Allan van Hansen, der tidligere har

²¹ Birket Smith 1871-72, s. 219.

Fig. 2: Dette lille portræt af Leonora Christina er tegnet af Karoline Stjernfelt og er logo for freelancejournalist Linda Corfitz Jensen, der er specialiseret i at formidle historie (www.linda-corfitz.com). Det gengives med begges tilladelse. Uden at lægge sig tæt op ad de eksisterende portrætter fanger billedet den coolness, som gennemtrænger den franske selvbiografi. Bemærk perlerne om hattens pùld.

udgivet *Jammers Minde – en grafisk roman* (Kbh. 2018). Stilen er lidt naivistisk og bevidst en smule „grim“, nærmest den diametrale modsætning til Kristian Zahrtmanns mange forelskede og idealiserede malerier af Leonora Christina.²² Smag og behag er som bekendt forskellig, og trangen til at gøre noget andet er fuldt forståelig, men man undrer på, om det egentlig er et heldigt valg. Selvbiografien er jo en selvbevidst og til det selvvede grænsende fremstilling af et dramatisk liv, først i sus og dus, derefter i ufortjent modgang og fornedrelse, men altid med fuldt projektørlys på hovedpersonens fabelagtige evne til at klare enhver situation med bravur – i medgang og modgang.²³ Det er kort sagt en heroisk historie, og det er derfor ikke noget dårligt valg, at oversætterne har gengivet Leonora Christinas omtale af sig selv i tredje person som „nostre femme“ med „vor heltinde“. Men Allan van Hansens tegninger er på en eller anden måde for meget „lav stil“, bedre egnede til en Holberg-komedi end til den heroiske lidelseshistorie, Leonora Christina har efterladt os. Med mindre altså stilen skal opfattes som en ironisk kommentar. Måske ville Karoline Stjernfelt, der er ved at omsætte Caroline Mathilde og Struensees historie til tegneserie og har lavet et interessant billede af Leonora Christina (fig. 2), have været en mere kongenial kunstner til opgaven.

Sebastian Olden-Jørgensen

²² Marianne Saabye & Jan Gorm Madsen (red.): *Ère være Leonora: Kristian Zahrtmann og Leonora Christina*, Kbh. 2006.

²³ På trods af vor tids tørst efter stærke kvinder synes Leonora Christinas aristokratiske selvbevidsthed, der i den *Franske selvbiografi* kommer til udtryk helt uden filter, at være for meget for den moderne læser. Jf. Anne Lise Marstrand-Jørgensens anmeldelse i *Weekendavisen* 27.8.2021, Bøger, s. 8 og Jytte Kjær Schous på [historieonline.dk](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/leonora-christina): <http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/leonora-christina> (konsulteret 3.11.2021).